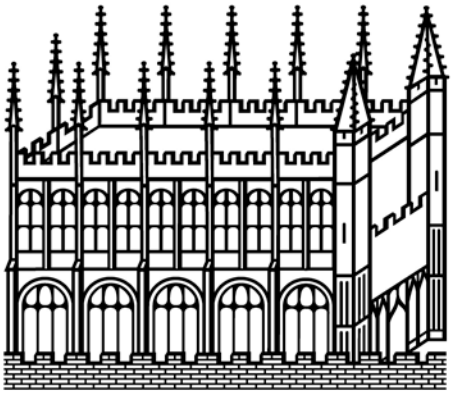

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

وبصحت نرسیدہ وردی دعاے از آنحضرت وآنچہ قسط لانی نوشتہ کہ بمقدار سورۂ اخلاص نشستہ دران چیزے از کلام خدا خواند بپایۂ صحت نرسیدہ است ولہذا در کتب متداولہ مسطور نہ اما خواندن کلمات حسرت وافسوس در خطبہ آخر رمضان مباح فاما از سلف منقول نیست وافضل ترک ست تا عوام را گمان وجوب وسنیت نگردد ودرین شرط ست کہ روایت دروغ وبہتان بر رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دران نباشد والاحرام ہمچنانکہ این شعر اکثر محمد مصطفے محبوب ومطلوب خدا گفتی ودیگر حسرتا اے ماہ رمضان الوداع اللہم ارزقنا اتباع سنۃ الرسول المقبول وجنبنا عن القول الفضول

خاتمۃ الطبع

بعد حمد خدای روجہان ونعت سید انس وجان فرد شنیدن آباد کہ درین زمان فرخی توامان کتاب بر کت نصاب ہدایت نشان یعنی رسالۂ تنبیہ الانسان در بیان حلت وحرمت جانوران جامع روایات معتبرہ مستنبط از کتب متداولہ حاوی مسائل مفتی بہا مذاہب حنفیہ وشافعیہ وحنبلیہ ومالکیہ وامامیہ ومطاوی افعال مخواص لحوم وشحوم حیوانات موافق قواعد طبیہ ایدون بخیال اشاعت واذاعت چنین کتاب نایاب کہ دیدۂ زمان وزمانیان ندیدش ندیدہ وگوش جہان وجہانیان نظیرش نہ شنیدہ در مطبع اقبال مطلع امید کبیر یعنی فدی توفیر ہنر ور ہنرپرور منشی نولکشور صاحب ادام اقبالہ واقع شہر کانپور بماہ ربیع الاول ۱۲۸۴ ہجری مطابق ماہ جنوری ۱۸۶۷ع مطبوع گردید علم اشتہارش بر اوج فلک کشیدہ اگر در صور حروف تبدل وتغیر روا بیند بسبب ارتضاعت چاپہ انکارندو مسجان را معذور داشتہ بدعای خیر یاد آرند وہو علی کل شئی قدیر وبالاجابۃ جدیر فقط

خلاصہ جواب استفتائی جواز خطبہ فارسی و خطبہ منظومہ و دعا بین الجلستین و الوداع از مولانا
الذی بالفضل اولانا المکمل کمدار الزمان اشرف نحاریر الدوران عریف اسرار الالہ آغنی سعد اللہ

الجواب بسم اللہ الرحمن الرحیم خواندن خطبہ در زبان فارسی
وغیرہ نزد امام اعظم بے عذر جائز نست مگر مکروہ تنزیہی ست و نزد صاحبین درست
نیست و این اختلاف فرع اختلافست کہ بین الامام و صاحبیہ ست و جواز قرات فارسی
در نماز و عدم جواز آن و فتوی بر قول صاحبیہ است بلکہ رجوع امام بقول صاحبیہ ثابت
شد و چنانچہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی در شرح صراط المستقیم می آرد افضل آنست کہ خطبہ
بزبان عربی بود و نزد امام غیر عربی نیز جائز ست و بعضی گفتہ اند از غیر عربی جز بفارسی
روا نبود و درین اختلاف فرع اختلاف در قرات ست انتہی و در عالمگیریست لا یجوز القراءۃ
بالفارسیۃ الا بعذر عند ابی یوسف و محمد و بہ یفتی ہکذا فی شرح النقایۃ للشیخ ابی المکارم
و یجوز عند ابی حنیفۃ بالفارسیۃ و بای لسان کان و ہو الصحیح انتہی و ہکذا فی الخلاصۃ
و جامع الرموز و فی الہدایۃ الا انہ یصیر مسیئا لمخالفۃ السنۃ المتعارفۃ و رجوع امام بقول صاحبیہ
ثابت ست کذا فی العالمگیریۃ و الہدایۃ و شرح النقایۃ و مجمع البحرین و المضمرات و اختلاف ست
در ینکہ نزد صاحبیہ قرات فارسی مفسد نماز ست یا نہ تحقیق آنست کہ مفسد نیست
کذا فی الہدایۃ و المحیط و شرح ابی المکارم و المضمرات و از انجا کہ رجوع امام در غیر قرات
از تشہد و خطبہ و غیرہ ثابت نشد پس اختلاف ہمچنان باقی ست یعنی نزد امام مکروہ
و نزد صاحبیہ ممنوع پس اگر کسی خطبہ بقید واجب بعربی ادا کردہ و او را بزبان دیگر خواندن
مضایقہ ندارد و اما منظوم اگر مشتمل بر کذب و مبالغہ نباشد و خالی از سرود و غنا بود باکی ندارد
چہ شعر ہر چند در اصل ممنوع ست لیکن اشعار یکہ مشتمل بر پند و وعظ و مضامین قرآن و حدیث
باشد مستثنی ست قولہ تعالی و الشعراء یتبعہم الغاوون الا الذین امنوا
لیکن با انہمہ خالی از کراہت نبود و کسی از فقہا بسوی حرمت نظم نرفتہ الا صاحب نصاب الاحتساب
اما دعا جلسہ پس محدث دہلوی در شرح مشکوۃ و شرح سفر السعادت می آرد کہ بود مر
آنحضرت کہ در خطبہ کہ می نشست لحظہ در میان آنہا خاموش بمقدار قرار ہر عضو بجای خود

فہرست اسامی جانوران حلال محرام کہ درین رسالہ عجیبہ وعجالہ غریبہ ثبت گردیدہ ہمگی بعد وصد رسیدہ وبسیارے ازان مجملا در ضمن اندراج گردیں

شتر	اونٹ	راسو	بیولا شغال	گیدڑ	خرگوش	خرگوش دریائے
ام حبین	مادہ بھریا بچہ سیہ	شتیر	باگھہ خطاف	پرستوک	گاؤدشتی جنگلی گاے	بلبل ہزار داستان
استر	خچر		باز	ببر	طوطی طوطہ	چغد بوم الو
بغاث		روباہ	لومڑی	ملنج	ٹڈی	سرگین گردان گبروالا	گاؤدشتر سرگین خوار
سرخاب		حربا	گرگٹ	خرِدشتی	جنگلی گدھا	درازگوش شہری	حمار قبان
کبوتر		ہدہد	سروالی	مار	سانپ	حواصل	ابابیل
تیتر	چمگادر	خوک صحرائی وبحری سور		خفسا		اسپ	موسیچہ
خرس	ریچھ	ماکیان مرغے		دلق		دراج تیتر	دلدل بڑی ساہی
خروس	مرغ	مگس	مکھی	گرگ	بھیڑیا	رخمہ	زرافہ اشتر گاؤپلنگ
زرزور	مینا	زنبور	بھڑ	خرچنگ	گنگٹا	سنگ پشت کچھوا	سمانی بٹیر
ماہی	مچھلی	سمع	بچہ گرگ	سمور		سنجاب	شاہین
شقراق		زغن	چیل	شکرہ		صرارہ جھینگر	مگرو لٹورہ
سرخہ	معولا	کفتار	بجو	طاؤس	مور	تیہو	آہو ہرن
گنجشک	چڑیا	بحری		کتردم	بجھو	عکہ	زاغ کوا
گوسپند		موش	چوہا	فاختہ	پاندک	اسپ دریا دریائی گھوڑا	خنک دلہ
فیل	ہاتھی	یوز	چیتا	کبک	چکور	قاقم	کنہ گلنی
قطا	لوا	قمری		خاربشت	ساہی	کلنگ	قاز	سگ کتا
سحکار		تعلق		رفراف		زنبور شہد	دیومردم بنمانس
گرگس	گدھ	شتر مرغ		پلنگ	تیندو	مور	چیونٹی	ونک
نرقمری		وزغہ	بسکھاپڑ	ہدہد		گربہ	بلی	موش دشتی جنگلی چوہا

ومار وکژدم دریائی حلال نبود ومراد از حیوانات غیر طیور اند وبط ومرغابی وغیره حلال ست بالاتفاق
ونزد حنفیان جمیع حیوانات دریا بجز ماهی که در دریا مرده نباشد حرام اند ودر کتب حنفیه حل وحرمت طیور دریا صراحتاً
مذکور ست پس آنانکه پنجه کش اند چون چرغ وغیره حرام اند ودیا مردار خوار اند آن نیز حرام وماوراء اینها
حلال ودر ماهی اختلاف ست ونزد شافعی جمیع مرغان آب حلال اند مگر بتعلیق فصل در شرح طحاوی
نوشته چون بایم حیوانی که در حلت وحرمت آن نص وارد نشده ونه برای قتل اوامر ومنع آن رجوع کنیم بجانب
عرب اگر عرب او را طیب انگارند یا بنام جانور حلال نامش نهند حلال ست واگر آنرا خبث انگارند واز آن
انکار آرند یا نامش در ایشان بنام جانور غیر حلال ست حرام ست واگر عرب باهم مختلف اند یا متردد اند
در حال آن اعتبار داریم قریب تر حیوانی را که با او مشابهت در طبیعت یا در صورت دارد بحسب آن حکم کنیم
واگر اینچنین حیوانی هم یافته نشود پس در ان حل وحرمت هر دو روا داریم ونودی نوشته که اصح
در ان حل ست چه در اصول شافعی ست که اصل اشیا قبل از ورود حکم شرع اباحت ست وبعض
شافعیه رجوع بشریعت سابقه کنند فه بدانکه عمل بر شرائع سابقه نزد بعض علما جائز ست مطلقا
ما دامیکه نسخ بودن او معلوم نشود وحنفیه گویند وقتیکه ناقلش خدا ورسول بود واجب ست عمل
بران والا روا نبود چه اهل کتاب تحریف بسیار بعمل آورده اند ف حیوانات بر دو قسم اند
اول آنکه خون ندارند مانند مگس وزنبور وملخ وماهی حلال نیست ازان مگر ماهی وملخ دوم
آنکه خون دارد واین نیز دو نوع بود یکی آنکه وحشی نباشد ازین نوع شتر وماز ونبال گویند
ومرغ خانگی باتفاق حلال ست نوع دوم آنکه وحشی باشد ازین نوع انچه بدندان جراحت
وصید کند بمذهب امام حرام ست چون شیر وگرگ وپلنگ وکفتار وخوک وخرس وشغال
وبوزینه وفیل همچنین انچه ساکن باشد زیر زمین مانند سوسمار ومنگ وپشت وخارپشت وروباه ومشک وموش
ومار مانند اینها مگر خیر گوش حلال ست وانچه از طیور بچنگال جراحت کند وصید کرده حرام ست چون چرغ
وباز وشاهین وعقاب وکرکس وغیره وهمچنین مرغ ازخوار ف غراب بر سه نوع بود یکی آنکه بجز مردار چیزی نخورد
وآن کلاغ بدبخته وسیاه است واین حرام ست دوم بجز دانه مردار نخورد وآن زاغ کشت حلال بود نوع سوم آنکه
هر دو خورد حلال ست نزد امام اعظم وحرام نزد ابو یوسف ما محمد وتعلق بر پشوک وطاوس وتوتی حلال ست وفتوی بر پشت
وبیک روایت از امام محمد اگر عمده مردار ست واز نخورند والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب وهن ابن کان سنه ۱۱۵۱ الجمعی هذا الکتاب بقبوله الله

موشها ضرر بسیار میرسانیدند مردم شکایت پیش حضرت بردند آنجناب بحکم رب الارباب
دست بر سر شیر مالیدند او را عطسه آمد و گربه پیدا شد کذا فی تاریخ فرشته آنرا در آخر زمستان
شهوت غلبه میکند پس متصل فریاد کند و فیل از گربه می ترسد و در یکسال دو بار حامله میگردد حکم
حلال و پاک نزد شافعی و حرام بجمیع اصناف نزد امام اعظم و مکروه نزد امامیه و مالکیه و
از حنبل روایات مختلفه آمده واضح آنکه حرام ست نزد او فی بیع گربه خانگی درست و قیمت آن
حلال و پسخورده او مکروه تنزیهی و هو الاصح کذا فی الخلاصه و اگر دهان در چیزی اندازد اگر
موش همانقدم خورده باشد آنچیز نجس ست والا مکروه و قتل گربه اگر ضرر میرساند بمذهب شافعی روا
والا نار و او در مذهب امام بکار و نیز سر موش برند اگر موذی ست و اگر حامله باشد در هیچ حال
درست نبود مگر او لی آنست که گربه را نکشند اگر ضرر رساند او را بسته گوش بمالند **خواص** بستن
جگر او بمستحاضه کثیر النفع ست **یربوع** بفتح تحتانی موش دشتی و دو پایه نیز مانند حکم حلال
نزد شافعیه و مالک حرام نزد ابی حنیفه و امامیه و از حنبل دو روایت ست **خواص** در
درجه سوم گرم و خشک و بلین طبع **خاتمه** در ذکر احکام حیواناتیکه انسان بآنها ولی کرده باشد
و ذکر حیوانات دریائی و قاعده پر فائده حکم حیوانات هنگام نیافتن کدامین نص بر حل
و حرمت آنها **فصل** حیوانات موطوءه حلالست بر اصح مذهب شافعی و در منهاج نوشته
که ذبح کرده شود و خورده شود و نزد امام ما و اطی را اکل روا نیست و نزد مالک همه را جائز بود
و امام حنبل فرماید حرام مطلق ست و از اصحاب شافعی و قول ست بعضے مطلق حلال و اند
و بعضے برای غیر واطی و در عینی نوشته که بر واطی بهیمه حد نیست لیکن تعزیر بالاجماع ست
پس غیر ماکول اللحم را ذبح کرده در آتش سوزند و اگر ماکول ست خورده شود و اگر بهیمه ملک
واطی نیست مالک را گویند که بواطی دهد و قیمت بگیرد و سوختن برای دفع عار و الیست تا عرم
تذکره آن نکنند و نیز بنا بر قطع تناسل و توالد کذا فی الزیلعی و در شرائع فقه اثنا عشریه قومست
که در حیوانات موطوءه حرام ست گوشت او و گوشت نسل او **فصل** حیوانات دریائی چون بصورت
ماهی نباشند بشرطیکه معیشت در خشکی هم ندارد بر اصح مذهب شافعی حلال اند
و اگر بر صورت ماهی باشند حلال اند بالاتفاق پس غوک و سرطان

بمذہب پاک ست بدباغت و بمذہب شافعی بدباغت ہم پاک نگردد خواص بیضہ وے
نافع قولنج و درد جراحت اگر موے او را بخورکنند کژدم گریزد نملہ بالفتح مورچہ
جفت نمیشود بلکہ چیزی اندک از وی بزمین افتد و آنرا بجای بیضہ نہد و در تلاش رزق
پر حیلہ ترست و بعضے گویند کہ نمیخورد بلکہ بموی دانہ زن ماند و وقتیکہ پر بر آرد گنجشک را
صید کند و مورچہ خستہ خرما را بردارد و قوت شانہ از ہمہ غالب تر دارد و حکم نزد امام ما
و اصح مذہب شافعی حرام و نزد مالک حلال باکراہت قتل او اگر ایذا ندہد مکروہ بلکہ حرام
والا جائز و دانہ دہان مورچہ خوردن مکروہ خواص بیضہ او اگر بر عانہ بچہ مالند موی برنیاید
اگر در خانہ مور ریزند بمیرد و سرہ بالفتح جانوریست خرد تر از گربہ و در فارسی دنگ گویند و در برہان
نوشتہ کہ دنگ تفتجین شبیہ بگربہ کبود رنگ و در صحاح گفتہ و بربیدم ست و بعضی گویند
دابۂ کوچک سیاہ بزرگ تر از راسو واللہ اعلم حکم حلال نزد مالک و شافعی مکروہ نزد ایشان
و بروایتی مباح و حرام نزد امامیہ و رشتان بفتحتین در حیوۃ الحیوان گفتہ مرغے معروف و
آن نزد قمری ست و بعضی گفتہ اند کہ متولد شود از فاختہ و گنجشک و بسیار دوست و لاجرم ہرگاہ
بچہ خود را بدام بیند خود را ہلاک کند حکم حلال ست چہ از طیبات ست و ہمین حکم در مذہب امامیہ
خواص گرم و خشک و گوشت آن مانند کبوتر صحرائی و نافع فالج و بر ودت ہوا و زعبہ بالفتح
جانوری مانند جلیاسہ و آنرا سام ابرص گویند جانوریست گزند موذی از جنس جلیاسہ بیشتر
در ویرانہا باشد ہر کرا گزد و ندانش در زخم بماند و در نمک خود را غلطاند کسیکہ آن نمک خورد
سبروص گردد حکم حرام چہ از حشرات موذیات ست و در عالمگیری نوشتہ کہ ہیچ واجب نیست
و اگر در چاہ بمیرد و بدست دلو نکشند در بحر الرائق نوشتہ ف وزغہ دو قسم بود خرد و بزرگ
آنچہ در بحر الرائق ست حکم بزرگ ست و در خرد دوم منقوح نیست پس روایت عالمگیری و بحر الرائق
مطابق شد ہدہد بضم ہر دو ہا معروف در فارسی پوپک گویند و او وکیل سلیمان علیہ السلام
بود و آب را زیر زمین می بیند حکم حلال بمذہب حنفی و بیک روایت از شافعی خواص اگر
پر او را بخورکنند گرند باد و رشوند اگر او را ببام آویزند از سحر و امان مانند و اگر ریش کسی
با خود دارد بر دشمن ظفر یابد مہر جہ بالکسر گربہ نر و مادہ دشتی و شہری قصۂ پیدایش او اینکہ در کشتی نوح

ورغراف نیز گویند طائری کوتاه بینین هوشیار بسرعت می رباید ماهی را وین نیز ترشان فرو آید
و پر کشاده بر آب ماند و یک باز و بر هوا و یک در آب دار حکم حرام زیرا که ذی مخلب ست
نحل بالفتح زنبور شهد و در انها پادشاه و قاضی و کوتوال و وزیر وغیره مانند انسان باشد
و یعسوب نام پادشاه ست وقتیکه حضرت صدیق انتقال فرمود حضرت علی بر در ایستاده
می گریست و میفرمود کنت واللہ یعسوبا للمومنین و یعسوب الدین لقب علی کرم اللہ وجهه ست
حکم حرام بر اصح مذهب شافعی و نزد امام وقتل او نباید و شهدش حلال طیب ست خواص
شهد تازه گرم و خشک و مزیل استرخا و استسقا و یرقان و عسر البول و انواع ریاح و سموم
بارده و مفتت حصات و اگر با مشک آمیخته در چشم کشند نافع نزول و هر که موم خورد مریض نشود
فسناس بکسر یا و موحده جنسی از خلق که بر یکپا می جهد و پای دیگر ندارد و در حدیث آمن که قومی
ست از عاد مسخ شدند و یک پا و یک دست دارند و بر جهند مانند طیور و می خورند مانند بهائم و بعضی
گویند که از انها باقی نمانند و این خلقی جداگانه ست و بعضی تفسیر شق بنمانس کرده اند و بعضی گویند نسل آدم
واللہ اعلم حکم حرام ست بالاتفاق قنفذ بالفتح گرگس و آن مردار خوار بود عمر دراز دارد و بعضی
تا هزار سال گفته اند و تیز بصر چنین که مردار را از چار صد فرسنگ می بیند و بوی خوش شنیدن
می میرد و بسیار سخت پرواز حتی که در یک روز از شرق بمغرب رود حکم حرام
از جهت خباثت و جیفه خواری و در برخی نوشته که پنجه کش ست خواص حامله اگر بر او
وقت وضع بزند خود نزاید و اگر کسی استخوان گرگس با خود دارد از صدمه و غضب ملوک
ایمن بود و جگر او سوخته نافع یرقان نعامه بالفتح شتر مرغ طبیعت آتش خوار پایش مانند
گاؤ و گردن مثل شتر عظیم الجثه رنگش غبار آلود و مایل بسپیدی و نرش را ظلیم گویند
و آب گاهی نه نوشد و گوش ندارد حکم حلال بالاجماع نمر بفتح نون و کسر میم
پلنگ کوچکتر و خلیت تر از شیر و پوست او نقطه دار سیاه و سپید و بسیار خشم و بوی دهن
او خوش بود بخلاف سائر درنده و شراب را بسیار دوست دارد و آنرا مست کرده
در دام آرند و مردار نمیخورد و بقدر چیل گز جست می کند و شبیه پیوز در شکل و رنگ و بسیار شرم
است و در جثه از سگ بزرگتر و سبک رو و تیز تر حکم حرام بالاتفاق نگریوست او

گنجشک سیاہ رنگ وچند پر مانند شاخ بر سر دارد و در مثل ست فلان اصدق من القطا
در مخزن الادویہ ہندی آن لوانوشتہ حکم حلال بالاتفاق و در امامیہ ہم خواص
در آخر درجہ دوم گرم و در سوم خشک بچشیم کشیدن خون گیر باگرم آن مزیل بیاض و شبکوری
قمری معروف منسوب بقمر کہ بلدۂ ایست گزندہا از صوتش گریزند و بعد موت نر ماده
جفت نگیر حکم حلال بالاجماع چہ از انواع کبوتر ست و ہمین حکم نزد امامیہ خواص
گرم وخشک موافق سرد مزاجان و بودنش در خانہ دافع سحر و چشم بد از اہل آن قفند
بضم قاف و آخر ذال معجمہ خارپشت چون کسی قصد اخذ او کند اندام را افشاند خارہای
او چون تیر جہند و بر آنکس نشینند و مار نجو دمی کشد و ہلاک می کند و خوشہ انگور خورد حکم
حلال نزد مالک و شافعی حرام نزد ابحنیفہ و حنبل و امامیہ خواص طلای زہرہ دافع بہق
و اگر موی کند و بمالد مونہ بر آید و خون او بر جای گزیدۂ سگ مالند نفع دہد کرکی بضم
کلنگ پرنده ایست کبود رنگ دراز گردن بزرگ تر از لک لک باہم میروند و پس سر از خود
و چون مادہ پیر شود ضائع نگزارند و ہمراہ دارند حکم حلال بالاتفاق و نزد امامیہ ہم کذا فی الشرائع
خواص زہرہ او اگر کسی باخود دارد دلیر شود و اگر دماغ او با روغن زنبق در
دماغ چکانند چیز فراموش شدہ یاد آید کلب بمعنے سگ مناص
و یخواب و با وفا و حامی خداوند خود و مالوف بمردم و کفتار با او عداوت دارد
ابن عباس فرمودہ سگ ایمن بہ از صاحب خائن حکم حلہ است بجمیع اقسام
و نجس عین و نزد مالک پاک و پوست او بدباغت پاک نشود کذا فی مواہب الرحمن
و اگر در آوندی آب خورد ہفت بار شوید نزد ائمہ ثلثہ و نزد یک امام حکم سائر نجاسات
دارد و از گذشتن او پیش مصلی و ہمچنین از مرور زن و حمار نماز باطل نشود و مگر آنحضرت
بنابر فرید اہتمام ستره گرفتن فرمودہ بیع سگ نزد امام رواو نزد شافعی نہ و شکار کردۂ
سگ معلم حلالست سحکاره بضم لام و فتح حا حطی کرمی کبود مانند کرپاسہ و گویا ماہی است
چون آدمی را بیند در ریگ غوطہ خورد و در زمین می ماند حکم حرام ست چہ از حشرات بود
لقاق حرام بالاتفاق ملاعب ظلہ مرغیست کہ بسایہ خود بازی کند و او را خاطف ظلہ

کذا فی المعدن خواص اگر او را در صحرای دفن کنند هفت روز ان نواح نرسد و پوستش سوخته
اگر بر ورم نهند ورم دور گردد فنک بفتحتین واو و آن دابه ایست که از ان پوستین سازند و گرمتر
از سنجاب و خشک تر از سمور و لایق معتدل المزاجست حلم حلال نزد شافعی چه از طیبات ست
حرام نزد ابحنیفه چه از سباع مثل روباه و کذا نزد امامیه فنیل بفتح نون و یاء ماده وشکاری از نر نوع
وارسطو گوید که متولد از شیر و پلنگ ست مزاج او مانند پلنگ و طبیعت مثل سگ حلم
حرام لیکن بیع و شراء شکار او روا خواص لحم او ذهن را تیز کند و خون او ابله سازد و از
اندختن بول او موش گریزند فیل پیل و نام فیل ابرهه محمود بود و کنیت او ابو العباس بود در پنج
سالگی جفت گردد و بعد از دو سال بچه آرد و پوست و بدبانت پاک گردد و ندانش طاهر ست
آنحضرت برای فاطمه دو دست برنجن از عاج خریدن بود و خود و شانه عاج داشت و آنرا
خر طوم او نجس ست حلم حرام و از خواص اوست اگر استخوانش از گردن کودک آویزند قرع نکند
قبج معرب کبک آواز گوناگون کند و کبک بر دو قسم بود یکی منقار و پاها سرخ دارد نوعدیگر در
پایهای او سپیدی و سبزی باشد و قدر و هم ازین جنس ست و در قرابادین کبیر تدرو
بمعنی لوا نوشته والله اعلم حلم حلال بالاتفاق و شخصی بریان کرده بآنحضرت
هدیه فرستاده بود و نزد امامیه هم مباح ست قبر بضم قاف و تشدید موحده و آخر
را مهمله چکاوک مرغیست گنجشک و از رنگ او بسرخی مائل و ابو الملیح کنیت اوست حلم حلال
بالاجماع و در اثنا عشریه مکروه کذا فی شرح الشرائع خواص اکل لحم او مانع اسهال و
مسیح باه و بیضه او هم اگر پیه او بر ذکر طلا کرده بازن مجامعت کند فریفته گردد و الوبر
که نوعیست از مار بمقدار یک وجب حرام بالاتفاق قاقم بضم قاف دوم و ابر ایست کوچک
مشابه سنجاب و در طبیعت از سنجاب سرد تر و ارطب و پوست او سپید باشد مانند فنک
و قیمتش از سنجاب بیش حلم حرام و مذهب حنفی چه ذی ناب ست حلال بمذهب شافعی زیرا که
از طیبات ست قراد بضم کنه جانوریکه بر شتر و گاو و گوسپند و امثال آن می چسپد
مانند سپش حلم حرام از جهت خباثت و محرم را دور کردن کنه از شتر رواست
قطا بالفتح اسفرد و بکسر و سکون سین و فتح فا و ضم راء و واو و دال مهمله سنگخوار یزن بآبر

عقعق عکہ پرندۂ ابلق سیاہ و سپید از جنس کلاغ حکم حلال نزد حنفی و از شافعیہ دو قول
و نزد حنبل اگر مردار نخورد پاک نیست و نزد مالک و بعض حنابلہ حلال ف اگر کسی آواز عقعق
شنیدہ از سفر باز گردد و کافر شود کذا فی نصاب الاحتساب عنکبوت حرام ست زیرا کہ
حشرات ست غراب بالضم زاغ و آنرا چند انواع بود و غداف زاغ کشت زاغ سیاہ کوہی
زاغ دشت و عصم و ابقسم نادر الوجود چنانچہ حضرت زن صالحہ را بدان تشبیہ دادہ و غراب البین
لقب زاغ دشتی ست حکم در مذہب حنفی بجز غراب الزرع کہ دانہ میخورد و عقعق و دیگرے
حلال نیست و بعض شافعیہ عقعق را ہم حرام دانند و ابو یوسف مکروہ گفتہ و رافعی غداف
را حلال شمردہ و در اثنا عشریہ اختلاف ست در جمل و حرمت زاغ و نزد مالک ہمہ حلال اند
واللہ اعلم خواص اگر غراب سیاہ را بار بار در سر کہ اندازند و بآن خضاب کنند مو سیاہ گردد و عنعنہ
بفتحتین گوسفند روزی مرد بی الحضرت عرب افتخار کردند باہم در غنم و شتر فرمود کہ تسکین
تواضع در اصحاب غنم ست و تکبر در صاحبان شتر حکم حلال ست بجمیع انواع اگر گوسپند
بوقت دوشیدن پشک در آوند شیر انداخت فی الفور بیرون کردند کہ رنگش ظاہر نشد ناپاک
نیست و ہفت چیز ازان مکروہ تحریمی ست خون زہرہ ذکر خصیتین فرج غدد و مثانہ فارہ
موش ضرر رسان تر از ہمہ حیوانات حضرت صلعم او را فاسق نامیدہ و حکم بقتل فرمودہ حکم
حرام بجمیع انواع مگر موش دشتی نزد شافعیہ حلالست ف پسخوردۂ موش مکروہ و بول
او نجس نبود و اگر موش در چیزی افتاد و زنہ بر آمد خوردنش مکروہ بود و اگر در روغن افتاد
گو بمیرد آنقدر روغن بیرون اندازند و باقی بخورند خواص از سم الفارہ میرد و اگر چشم او سیاہ
در سفر بر کلاہ ببندد راہ زدن آسان شود و اگر دوم او در خانہ دفن کنند موشان در نیایند کذا فی
مخزن الادویہ فاختہ بکسر خا صلصل قمری را گفتہ اند عمرش چہل سال و با آدمی انس دارد و خوش آواز ست
حکم حلال لیکن ترک اکل او مستحب بود و نزد امامیہ مکروہ کذا فی الشرائع خواص سرگین او
اگر از کودکی آویزند بطور تعویذ صرع دور شود و طلا خون او با خون کبوتر برص را نافع فرس البحر
اسپ دریائی در نیل یافتہ شود پیشانی مانند فرس و سم شگافتہ مثل گاؤ و دم کوتاہ مشابہ خوک
فراخ رو غلیظ پوست اکثر قتل کند آدمی را حکم حلال نزد شافعی و بعضی گفتہ حرام بالاتفاق

در قاموس عنفی گنجشک کوچک و در صراح بمعنی سنگانہ نوشتہ حکم حلال بالاتفاق

خواص گوشت او مثل گنجشک ضبع کفتار معروف بحماقت و ابلہی ست حکم در مذہب

شافعی و حنبل حلال و نزد مالک مکروہ و نزد ابو حنیفہ و امامیہ حرام چہ از ذوات الانیاب ست

وحرام ف ذی ناب آنست کہ صید بدندان بشتر کند خواص گرم و خشک طاؤس

معروف و دعایش اینست اللھم ارزقنی الایمان والعمل حکم اصح آنست کہ حلال در

مذہب حنفی و مالک و از شافعی دو روایت ہست و نزد حنبل حرام طیہوج معرب تیہو و آن

پرندہ شبیہ بکبک لیکن کوچکتر از کبک و شبیہ تر از دراج و بعضی این ہر سہ را یک نوع گفتہ اند

حکم حلال بالاتفاق و نزد امامیہ ہم خواص گوشت آن مبہی و حار رطب و نزد بعض

معتدل و ہو الصواب و برای نقیہ ضعیف بسیار نافع طبنی آہو و آہو نیکہ ناقہ دار و سیاہ

باشد و کلان تر و دندان پیشین او سپید بیرون آمدہ از دہن و مسکل و قبت و مشک خونیست

کہ جمع شود در ناف او حکم حلال ہر نوع آن و مشک طاہر ست و روایت استعمال او و آنحضرت

ہم استعمال فرمودہ اند خواص گرم و خشک از بجور شاخ او گزندہا بگریزند و زہر او اگر چکانند

در دو گوش نشاند عصفور بالضم گنجشک بضم کاف فارسی و کسر جیم مرغ خانگی در شہر خالی از

مردم ماوا نکند و در یک نوبت تا صد بار مجامعت کند لہذا عمرش کم بود غایتش یکسال حکم

حلال و خصیدنش برای آزاد کردن روا نبود خواص امام شافعی فرمودہ چار چیز قوت باہ افزاید

اکل عصفور و اطریفل کبیر و پختہ و جوز و چہار چیز موجب افزونی عقل ترک کلام فضول و محاسبت

باصلحا و عمل بعلم و ترک سوال و چہار چیز متعوی بدن اکل شتر را لحمہ طبیہ کثرت غسل پوشیدن کتان

و چہار مضعف بدن کثرت جماع و کثرت رنج و نوشیدن آب بعد نوم و خوردن ترشی

عقاب بضم پرندہ معروف شکاری ارسطو نوشتہ کہ ہر سال عقاب غلیواز شود و غلیواز

عقاب و باز گویند کہ عقاب ہم مادہ بود و با غیر جنس جفت گردد حکم حرام و قتل او نزد

بعض مستحب و نزد بعض نہ مستحب مکروہ خواص اگر پر او سوزند مارہا بگریزند عقرب کژدم

مردہ را نمیگزد و اگر مار و اثیر و سیل را گزد بمیرد حکم حرام بالاتفاق مگر نزد مالک مکروہ تحریمی

و ہائیکہ از مضرت عقرب محفوظ دارد اعوذ بکلمات اللہ التامات من شر ما خلق

غیر طافی بجمیع اقسام ہمہ جانور دریائی حرام ست و نزد شافعیہ و زید بہب صحیح جملہ حلال اند
سوای سرطان و غوک و نہنگ کذا فی حیوۃ الحیوان و نزد اثنا عشریہ سوائے ماہی فلوس
ہمہ حرام و نزد مالک تمام جانور دریائی مباح اند بی ذبح و در شرح وقایہ و فتاوی واقعات
وغیرہ مار ماہی را استثنا کردہ و در حیوۃ الحیوان گفتہ حلال ست بالاتفاق خواص سمع در دریا
اول و تر در دوم و گوشت او تقوی باہ و دافع نزول آب سمع بالکسر بچہ گرگ از گفتار و در اشدت
گفتار و جرأت کلب ست و بیمار نشود و بی سبب نمیرد و مانند باد میدود و مازنی گزر زائد می
حکم حرام ست سمور جانور صحرائیست کہ از پوستش پوستین سازند و بحیلہ آنرا می گیرند و گوشت سمور
او شیرین ست ترکان منجورند و پوست او را داغت نکنند و پیش قیمت باشد و نرم و خوش آیند بوبر
حکم حلال نزد شافعیہ و نزد حنفیان و امامیہ حرام ست سنجاب بفتح حیوانے ست کہ در سنجاب
اطراف ترکستان بود مانند موش مبزرگتر ازان و موی او بغایت نرم و بہترین پوست او
ابلق ست حکم حلال نزد شافعی و حرام بمذہب حنفی و امامیہ و پوست او پاک و نزد شافعی
بی ذبح پاک نگردد و شاہین چرغ حرکت او از بالا بہ نشیب سخت تر و بعضے گویند در حدیث شاہین
تسمیہ آن کہ مانند تر از وست حالت میانہ دارد نہ سیر ماند نہ گرسنہ حکم حرام زیرا کہ ذی مخلب ست
شقراق بکسر شین معجمہ و قاف و تشدید راء مہملہ طائریست کہ بزمین نمکہ میشود و خطاہا سوخ شقراق
و سبز و سپید دارد و آنرا سبزک ہم گویند و تاجی دارد بر سر مانند ہدہد حکم نزد حنفیان حرام
و نزد بعض شافعیہ حلال خواص گوشت او گرم ست و نافع بریاح غلیظہ و بطلای زہرہ او
موسیاہ شود و سہما جر و آنرا حدات نیز گویند و بفارسی زغن و غلیواز حکم حرام زیرا کہ آنحضرت چیل
بقتل او امر کردہ و مراد از قتل تحریم اکل ست خواص ہر خانہ کہ در ان زغن باشد مار و کژدم
نیاید صقر بفتح صاد و سکون قاف معرب چرغ و او را شکرہ نیز گویند و اول کسیکہ بچرغ صقر
صید کردہ بہرام بود حکم حرام و مالک حلال مید انند خواص فراجش از شاہین خشک
و خنک تر ست صرارہ بفتح صاد مہملہ ہر دو را مہملہ جرد اسک جانوری کوچک تر از ملخ سبز رنگ صعوہ
در میان سبزہ زار باشد و بانگ دراز کند حکم حرام صرد شیر گنجشک اول پرند کہ روز عاشورا صعوہ
روزہ داشت حکم نزد مالک و بعض شافعیہ حلال و نزد اکثر شافعیہ و امام اعظم حرام صعوہ

وحاملہ اگر سرش نگاہدارد و بآسانی زاید نر را فہ بفتح را ء مہملہ مخففہ فارسیان مشدد وہم آرند
فطامی فرماید ؎ زہی فرش زرافہ آبدار ۔ و در فارسی او را شتر گاؤ پلنگ گویند چہ سر و گردن
او مانند شتر و دست و پای او بمنزلہ دست و پای گاؤ و بدن بہ پلنگ می ماند و در بلاد عرب کم
می باشد حکم نووی فرمودہ کہ حرام ست و بوخطاف از حنابلہ حرام گفتہ و حسین شافعی حلال گفتہ
و بغوی بر آن فتوی دادہ و ہمین مذہب مالک و حنبل ست و قواعد حنفیہ نیز مقتضی حل ست زرد
بضم ہر دو زای معجمہ شارک و آن پرندیست سیاہ مانند طوطی سخن گوید و در برہان ست کہ
مرغی ست خوش آواز کہ آواز او بچہار پا تشبیہ کردہ اند و در حیوٰۃ الحیوان گفتہ کہ نوعی از
عصفور ست و بعضے ہزار داستان را گفتہ اند واللہ اعلم حکم حلال ست خواص لحمہ او قوت
باہ افزاید زنبور بضم مگس شہد و آنرا انواع ست سیاہ و سرخ و زرد و حکایت شخصی دشنام
میداد ابو بکر و عمر رضی اللہ عنہما را و در سفر بود چون بقضاے حاجت رفت زنبور ہا گرد او
فراگرفتند و چندان نیش زدند کہ ہلاک شد و از دیگر مردم زنہار متعرض نشدند این منقولست از
ابی مختار سمنی حکم حرام و قتلش مستحب مگر سوختن خانہ او باشد چنانچہ فی زماننا مروج است ممنوع
سرطان بفتح سین و را ء مہملہ پنج تانگ و چشمان او در دو شانہ او و دہن در سینہ
ہشت پا دارد حکم حرام و نزد مالک و در یک روایت از شافعی حلال و نزد امام ما حرام و سرطان
بری نیز حرام خواص اگر او را بر درخت میوہ دار آویزند بسیار بار آرد و گوشت او برای اسہل
ودق نافع سلحفات بکسر سین و فتح لام سنگ پشت ہر گاہ خواہد کہ جمع شود با مادہ مادہ
بر مدر خشیشے در دہن گیرد فی الحال مادہ مطیع شود حکم حلال نزد شافعی و مالک حرام و در مذہب
امام ما خواص طرف دوم او در غلبۂ شہوت باخود داشتن سبب قوت باہ است
سمانی بضم سین و فتح میم طائریست کہ در زمین پیدا شود و بلی پریدن نہ پرد و در برہان
بفتح سین نوشتہ و بعضی گویند سکوی ہمین ست کہ بفارسی کرک گویند حکم حلال
بالاتفاق خواص گرم و خشک کثیر الغذا بدن را فربہ کند و باہ زنان افزاید سمک ماہی
و آنرا انواع بسیارست کہ تعداد آن بجز خالق کس نداند زندگانی او در آب ست و گاہی
بر آنکہ در بحر نعیش کنند نیز اطلاق کنند چنانچہ سقفدر یعنے ریگ ماہی نزد ایشنیفر بحر ماہی

و حلال از زہرۂ او بر ذکر و مجامعت با زن زن را بستہ کند و سراج معروف آواز سکند با لشکر
قدوم نعم حکم حلال بالاجماع و نزد امامیہ ہم دلق دلہ دابۂ کوچک قریب بستور و در روس بلغار
بہم رسد و از پوست آن دلق سازند حکم نزد شافعیہ حلال و نزد امام ما حرام کذا فی کنز العباد دلدل
خار پشت بزرگ کذا فی قاموس و دلدل بمعنی اضطراب است لاجرم اشتر رسول مقبول را دلدل نام بود
و ورق در دلدل و قفند ہیجو گاؤ و گاومیش ست و در بلاد شام و عرب و عراق بسیار بود حکم حلال
نزد شافعی حرام نزد حنفیان و یک بکسر خروس مہربان بر بچہ خود و الفت بسیار دارد و ابلہ است
و از عجائب آنکہ اوقات شب می شناسد و کبار شافعیہ اعتماد بر خروس مجرب در اوقات نماز جائز
دارند و در حدیث آمد کہ بر آسمان خروسی است چون او آواز کند ہمہ خروس بخروش آیند و نیز
فرمودہ کہ مرغ سپید را دوست دارید و نیز فرمودہ کہ وقت آوازش دعا کنید کہ او فرشتہ را دیدہ صوت
کند حکم حلال بالاتفاق و آنحضرت خوردہ خواص زینکہ آبستن نشود خصیۂ او بریان کردہ در حیض
خورد و سہ روز قبل از وطی مجامعت کند آبستن شود و اگر مرد بر باز و بند و نعوظ سخت شود و ہنگام
جماع و اگر خونش با عسل جوشاندہ بر ذکر مالند قوت باہ شود و اگر خصیۂ او بر خروسی بندند در جنگ
غالب آید بر ہمہ ذباب مگس حکم حرام نزد حنفیان و غزالی فرمودہ کہ اگر مگس یا مور در طعام پختہ گردد
مباح ست و ثعلب بالکسر گرگ از غرائب حال او آنکہ یک چشم خوابد و بدیگر پاسبانی کند و چند
زنند فریاد نکند و از یک فرسخ بوی مردار می شمد حکم حرام بالاتفاق زیرا کہ ذی ناب است خواص اگر
سر او در کبوتر خانہ آویزند گرد بنیاید و چشم راست او اگر کسے با خود دارد ہرگز نترسد و زہرہ اش با آب
اگر بر ذکر مالند زن دوست دارد و ہرگاہ طبلی از پوست گرگ سازند و در میان طبلہا زنند دیگر طبلہا
پارہ شوند و اگر زنی بر شاشۂ او شاشد ہرگز آبستن نشود کذا فی البرہان القاطع و دم گرگ کنایہ از
صبح کاذب و گرگ بند گرفتار و گرگ آشتی مکر و فریب مرغ رخمہ بفتح رای مہملہ و سکون خای معجمہ
مردار خوار پرندہ ایست سیاہ سرش بی ریش و منقارش زرد در حیوۃ الحیوان گفتہ کہ مشابہت
با گرگس دارد و بزرگ جثہ و در کوہ و بیابان می باشد و در بنگالہ و ہند قریب دریا ہا اکثر باشد و او حمامات
بسیار دارد لہذا امام شعبی فرمودہ کہ اگر را فضی دوا بدی می بوی مردی خرد و اگر پرندہ بودی رخمہ
می بود حکم حرام زیرا کہ مردار خوار ست کذا فی الہدایہ خواص اگر پر او در خانہ سوزند حشرات بروند

و طی بین بفتحتین جانوری کہ از پوست او پوستین سازند و ضرب دلہ ۱۲ کذا فی قاموس و بجیم ہم آمدہ و بفتحتین قاقم و سنجاب و دلق ۱۲

خوک دریائی حلال نزد شافعی وغیرہ حرام نزد ابی حنیفہ پرسیدند از مالک آیا در بحر خوک
نیست گفت نہ بلکہ عرب آنرا الفین نامند خفساء سرگین غلطاں ک واورا انواع است
جعل حمار قبیان وہزار پایہ را نیز گفتہ اند حکم حرام از جہت استخباث و بودنش از حشرات
کذا فی البرجندی وقتلش مکروہ نزد شافعی ومباح نزد امام برای غرض صحیح والا نہ جمیل اسپ
اسپان واحد از لفظ آن نیامد ودر حدیث از خوار داشتن وبار کردن آنہا منع آمد ودال
کسیکہ بر اسپ سوار شد اسمعیل بود ونام اسپ جبریل علیہ السلام خیزوم ست واز انس
مرویست کہ محبوب ترین اشیا بعد زنان نزد رسول خدا صلعم اسپ بود حکم حلال نزد شافعی وحنبل
وصاحبیہ وجماعہ سلف وامامیہ وبیک روایت از امام اعظم نیز بروایت دیگر مکروہ تحریمی
ونزد امام مالک تنزیہی ودر علماء حنفیہ ہم در تنزیہ وتحریم اختلاف ست کذا فی الہدایہ
ومطالب المومنین وتنزیہ اصح است کذا فی الکافی ودر محیط وبحش در حالت صحت مکروہ ودر
مرض حلال بالاجماع نوشتہ ودر فرس سواری زکوۃ نیست وہو المختار کذا فی الزیلعی خواص
در آخر درجہ دوم گرم وخشک اکل آن موجب شجاعت وکباب ش با شیر مقوی باہ سرد مزاج
واگر دندانش بر کودک بندند وآن بے الم بر آید واگر سرگین او دود کنند وضع حمل زود شود
وبسنی مرغیست کوچک خوش وضع کہ مردم از وتعجب شوند بفارسی موسیچہ خوانند وآن
اکثر در کاسہ وطاقچہ بیضہ نہند حکم حلال بالاتفاق خواص صاحب منہاج گفتہ کہ وبسنی
افضل طیور بری ست واوحار یا بس ست دب خرس را گویند کہ مادہ اش از دہن بچہ
زاید وبا آدمی جمع شود وزیرکی بسیار دارد حکم حرام چرا کہ ذی ناب ست ونزد مالک مکروہ
خواص اگر زہرہ او بر ران راست بندند ہماک بجد شود وپوست او اگر بر طفل بد خو بندند
خوش خو گردد وجاجہ بہر سہ حرکت دال واحد وجاج مذکر ومونث ودیکسانست بفارسی
ماکیان بجز شغال از کسی نمی ترسد حکم حلال وانحضرت ہم خورده اند مگر بعد امساک چند روزہ
واگر از ماکیان مرده بیضہ بر آید رواست اکل آن کذا فی الذخیرہ خواص خوردن مرغ
جوان موجب افزونی خرد ومصفی آواز مگر مداومت مورث بواسیر ونقرس ودر روده
آش سنگی ست کہ اگر بر مصروع بندند بہ شود وکسیکہ در گردن آویزد قوت باہ بیفزاید

تا کشته نمیشود و بیشتری از انواع آن نیز ذکر نموده شد من اراد الاطلاع فلیرجع الیه وبدترین
انواعش افعی ست و دندانش اگر کنند بعد سه روز باز برآید و دم او اگر برند باز برآید و از
شخص برهنه میگریزد و چون کور شود و چشمش بر بادیان سبز میاید پیناشود چنانچه شاعری گفته
ز مردی که کند کور چشم افعی را ۞ چشمیم زلف تو بر بادیان ترساید ۞ و در
زمان کسری ماری از عقرب داد خواه آمده تخم ریحان از دهن او انداخت آنرا گشتند
و کسری کثیر الزکام بود او را نافع شد الحکم حرام بجمیع انواع و نزد شافعی
مکروه و بقتل حیه امر ست نه بطریق وجوب ف اگر مار در چیزی افتاد و بمرد
نجس نیست نزد امام اعظم و نزد ابو یوسف اگر دم مسفوح دارد نجس ست والا
نه پوست مار خرد بدباغت پاک نشود و قمیص مار یعنی کیچلی پاک ست کذا فی الزیلعی
والبحر الرائق و افسون مار اگر در ان شرک نبود پاک نیست خواص از داشتن
پوست او در جامه موش خراب نکند خطاف بضم خا و تشدید طا پرستوک و ایشانرا زاغ هندی
گویند پشت و دم و منقار سیاه و سینه سپید دارد کذا فی النفائس و این را انواع ست و در حرم کعبه
و سقف مسجدی باشند و بعضی گمان برده اند که طیرا ابابیل همانست حلم حلال نزد حنفی حرام
نزد شافعی و نزد امامیه مکروه خواص طلا از زهره او موی سفید را سیاه کند و لش مقوی
باه اگر خشک کرده ساییده بخورند و لحم او مورث بیخوابی خفاش شپر بعضی گویند صغیر
خفاش است و کبیر و طواط و حیض بنید و از جمله طیور مختص بزاییدن بچه و بر از دهن کند
و بچه را شیر دهد و آنرا مرغ مسیحا ازان رو گویند که عیسی عم بادن خدا او را ساخته حلم حرام
بالاتفاق خواص نگاه داشتن دل او وقت شهوت مقوی باه اگر خونش در زیر بچه مالند
موی زرد خز زیر بالکسر خوک و آن داخل بهائم است و در سباع هم زیرا که ناب دارد و مردار
و کاه و گیاه میخورد و شهوت بسیار دارد حلم حرام ست گوشت و فروختن و نگاه داشتن آن
و اگر چیزی پلید گردد از خون یا لعاب او پاک نشود و شستن سه بار نزد امام و نزد شافعی
هفت بار و نماز بر موزه دوخته از موی او روا نبود و مسح میتوان کرد و در انتفاع از موی او
اختلافست خواص اگر استخوان او سوخته سائیده بر ناسور مالند بهبود خز زالبحری

جہد واز حیوانات غیر اسپ و خر بر غیر جنس نمی جہد و اقل است از روے موذنت و اکثر از راہ
معونت حکم حرام بقول اکثر نزد مالک و امامیہ مکروہ و در اول اسلام حلال بود و رخصت اکل
کہ از ابن عباس مرویست محمول بر مخمصہ است و ملا علی قاری فرمودہ کہ سہ چیز در بار نسخ شد
متعہ و حمار اہلی و قبلہ و شیر او مکروہ تحریمیست کذا فی الہدایہ و از افتادنش چاہ نجس نشود و دام
کہ نمیرد و در ان زکوۃ نیست و نزد حنفیہ از گذشتن پیش مصلی نماز فاسد نگردد و خواص عقرب
گزندہ را باز گونہ بر خر سوار کنند در دو بحمار منتقل شود و ہمچنین اگر در گوش او گوید کہ مرا عقرب بیا
مار گزیدہ فی الفور تسکین یابد و اللہ اعلم حمام کبوتر از طبیعت اوست کہ بآشیانہ باز آید
اگرچہ ہزار فرسخ رفتہ باشد و طی کند سہ ہزار کردہ در یکروز و عجب تر آنکہ بر بچہ بادۂ خود و مادہ بغیر
نر خود میل نکند و بوسہ گیرد در وقت گشن ف پرورد ن کبوتر بہر اے مطالعۂ صنع الٰہی
یا دفع وحشت باک نیست فاما پرانند فاسق ست گواہی او مقبول نہ نزد ابی حنیفہ و مالک
چہ تعذیب جانور بی وجہ شرعی درست نبود و بمذہب شافعی بحر و لعب رد شہادت تعوان کرد
و بیع سر گین طیور نیز روا ست نزد حنفیہ نہ شافعیہ خواص داشتن کبوتر مانع از فالج
و سکتہ و مرض بیداری و تہیب جنات و لحم او مسہی حمار قبان ہدہد را گویند و در اصفہان
خر خدا و بہ شیرازی مہبک دابہ مستدیر بقدر دینار شکم لاغر و پشت قبہ دار و ہنگام رفتن بجز پاہا
و بگرد اعضا را دنبود دار نشود و سرش بر پشت معلوم میشود و وقت نفس مدور گردد و در جای باتر باشد
حکم حرام از جہت خباثت خواص خوردنش نافع عسر البول و یرقان و بیاد و بانیدن
از نا مش تپ دور شود بحکم خدا و اللہ اعلم حوصلہ مرغیست بسیار خوار بزرگ حوصلہ یعنی
سنگدانہ از جملہ طیور آبی ست منقارش بلند و پہن و از ان پشت خارمی سازند و پایش مثل
مرغابی و در مصر بسیار باشد از آب الفت دارد و اکثر ماہی میخورد حکم از نظر کلام نبوی مدرک میگردد کہ نزد
حنفیان حرام ست و رافع از اصحاب شافعی قائل حل ست حیہ مار نر کرمونث او
یکسانست ابن خالویہ برای او صد اسم ذکر کردہ و چون حیہ ہمراہ آدم از جنت انداختہ شد
بزمین اصفہان افتاد عمرش تا ہزار سال شد نمی میرد تا کشتہ نشود و ہر سال پوست گذارد و سی بیضہ نہد
و از گزیدن عقرب می میرد و مولدنا و استاد نامدار ظاہر در نفائس اللغات رقم فرمودہ کہ مار نمی میرد

عرق دے حکم خنیدگا بستہ دارند تا لحم او خوش گردد و بعد ۂ بخورند و نزد مالک بعد
ذبح لحم او را خوب شویند ف همچنین هر بچۂ بز که بشیر مادۂ سگ پرورش یافته حکم حلاله دارد
مکروه بکراهت تنزیه و نزد بعض شستر چهل روز گاو بست روز بزه روز پرنده سه روز مقید دارند
و آب و دانه خورانند و نزد بعضے همه را سه روز و غرض که در مدت حبس اختلاف بسیار است و اصح آنست
که تا زوال بو مقید دارند و در حل و حرمت جلاله هم اقوال مختلف روایت کرده اند اصح آنکه بی
حبس هم مباح ست و حبس مستحب و از خوردن ماکیان کوچه گرد باک نیست کذا قالوا و نزد امامیه
هم جلاله حرام ست تا وقت استبرا و در کیفیت استبرا اختلاف ست میان آنها و الله اعلم

باب الحمار حباری بضم شوات[1] که پرنده ایست آبی شبیه بکنجشک[2] و از بعضی به سرخاب تعبیر کرده اند
و بعض به بوقلمون و بضم شین هم آمده بسیار تیز پرود شخصی در بصره شکار کرد و در شکم او سیاه دانه که در بلاد
شام می باشد یافته شد و او در بلاهت ضرب المثل ست کُلُّ شَیْءٍ یُحِبُّ الْوَلَدَ حَتَّی الْحُبَارٰی[3]
حکم حلال صاحب قاموس در سفر السعادت نوشته که آنحضرت خورده اند و نزد امامیه مکروه است
کذا فی الشرائع خواص اگر دل او کسی بندد خواب کمتر کند و در شکم او سنگ باشد که اگر کسے بندد
احتلام نکند و رعاف و اسهال کم شود حبر با آفتاب پرست گرد آفتاب میگردد و رنگ برنگ میشود
مادۂ او را امام حنین گویند و از جا حرکت نکند و هزار پا و کژدم و غیره را صید کند و گزیدش دواییست حکم حرام بالاتفاق

حمار وحش خر دشتی که آنرا گورخر هم گویند ابن خلکان گفته انتهای عمرش تا هشتصد سال است
و رنگهای او مختلف باشد از ان جمله تیره رنگ عمر دراز دارد و حکم حلال بالاتفاق و پسخورد او پاک است
و دران زکوة نبود و بچه که از اهلی و وحشی پیدا شود تابع مادر است در حل و حرمت
نزد امام و تابع پدر نزد شافعی و اگر انس گیرد حمار وحش حرام گردد و اگر اهلی وحشت
گیرد حلال شود در مذهب ایشان و نزد حنفیه حل و حرمت بدستور ماند ف در کافی نوشته
که هر جانور که اهلی حلال ست وحشی آن نیز حلال و بالعکس مگر که نص خلاف آن وارد شده باشد
و هر که گوشت او حلال ست شیر او هم حلال ست خواص گوشتش غلیظ مولد سودا و
نظر در چشم او موجب صحت چشم و مانع نزول و اکتحال زهره او منور دیده و اکل زهره او دافع مرض
شاشیدن در جامه خواب ست حمار اهلی بفارسی دراز گوش بعد عمری سی ساله پر مادۂ

بقرہ بفتحتین گاو و دراز دنبال نیز گویند و گاومیش هم از انواع اوست **حکم** گوشت و شیر
او حلال بالاتفاق و استنجا بسرگین او ممنوع و خاکستر ش طاهر و در طهارت گل مگر و ج بسرگین
او اختلافست و اصح جواز انتفاع بدو ست **خواص** لحم آن گرم و خشک بطی الهضم مغلظ محدث
امراض سوداوی مگر بچه یک ساله باشد یا کم و اگر پیه او با زنبخ دود کنند گزندها برخیزند علی الخصوص
کتردم و طلا بشاخ گاو کوهی سوخته با سرکه دافع برص **بقبل** بفتحتین هزار داستان و آنرا عندلیب
هم گویند خوش آواز بود و اهل مدینه نغر و حمره گویند **حکم** حلال است اجماعا **بوم** بالضم چغد و آن از انواع
است **حکم** بجمیع انواع حرام ست بالاجماع مگر بیک روایت ضعیف از شافعی و آنکه
مرغوم عوام هند و عرب ست که بوم هر کرا بنام ندا کند او بمیرد خیری نیست **باب الثاء**
ثعلب روباه و حیلهٔ او در طلب رزق رنگ برنگ ست منجمله اینکه خود را خفته
بلکه مرده وا رمی نماید چون جانوران نزدش آیند جسته شکار میکند و روباه را اگر گرسنه شکار میکند
و قفذ زر اروباه وافعی را قنفذ و گنجشک را افعی و ملخ را گنجشک و بچه های زنبور را ملخ و الله اعلم
حکم حلال نزد شافعی و مالک حرام نزد حنفی و امامیه و بیشتری از علماء اهل سنت و مباح نزد
حنبل و در روایتی حرام **خواص** گرم و خشک پوستش در گرمی قریب ببهور و لحم او محرک مبرود دین
و مرطوبین و مفید استسقا و لقوه و جذام و طلا بپیه وی برای نقرس **باب الجیم** **جراد**
بالفتح ملخ روایت ست از ابن عمر که ملخی بپیش آنحضرت افتاد فرمود که بر بال او نوشته است که
ما را نود و نه بیضه است اگر صد کامل شود دنیا را هلاک گردانم پس دعای بد کرد آنحضرت در حق جراد
و دران صفت چند حیوان ست **چشم** فیل سر اسپ سینه شیر پر عقاب پای شتر مرغ **حکم**
حلال ست بالاجماع مگر مالک بی سر حلال گفته چه در لعاب او زهر ست **خواص** اگر بر آتش نهند
و سوزانکه بخورگیرد به شود و از عجائب آنکه دم بر سنگ زند و شق کرده بیفته **جعل** گوغلطان
که در سرگین می ماند و از بوی گلاب می میرد و اگر مرده او بسرگین گاو اندازند زنده گردد **حکم**
حرام ست اکل او بسبب نجاست **خواص** جعل خشک برای گزیدن کژدم نافع ست
جلالہ بفتح جیم و تشدید لام مادر گاو پلید خوار و در حیوة الحیوان نوشته جلاله
هر حیوانیکه پشک خورد و خصوصت از سواری آن منع فرموده بجهت کندگی

ببر در صفت آن اختلافست بعضے گویند درندہ ایست کہ روباہ پیش پیش او آواز کنان میرود
تا دیگر جانوران دانند کہ شیر می آید و نزد بعضے شیر لیست کہ در ہند بہم رسد و در برہان نوشتہ کہ بفتحتین
جانوری صحرائی شبیہ بگربہ کہ دم ندارد و ازان پوستین سازند و بسکون ثانی نام درندہ ایست مشہور حکم حرمت اتفاقا
بجا بفارسی توتی و آن چند قسم ست سبز و سرخ و سفید زمخشری گفتہ کہ ببغا آواز میکند
وَیْلٌ لِّمَنْ کَانَتِ الدُّنْیَا ھِمَّتَہٗ حکم حلال نزد امام اعظم و حنبل و بعض
شافعیہ حرام نزد مالک و بعض شافعیہ ف توتی را در قفس کردن جائز نیست مگر بیع جائز
بود خواص ہر کہ زبانش خورد فصیح گردد و خوردن زہرہ او لکنت زاید و اللہ اعلم بالفعل
بفتح باے موحدہ و سکون غین معجمہ استر متولد شود از اسپ و خر حرام ست نزد شافعیہ و نزد
حنفیہ اگر مادرش حلال بود حلال است و الا حرام و نزد امامیہ مکروہ ف جفت کردن ماذکر و
است نزد بعض علما و فتوی بر عدم کراہت است و آنکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم منع فرمود
بجہت تکثیر نوع فرس بود کذا فی الزملعی و سنجوردہ استر مشکوک است و حکمش حکم مادر خواص
اگر دل استر خشک کردہ در آب انداختہ زن را نوشانند حاملہ نگردد و اگر سمش سوختہ بر روغن بیختہ
بر کسی کہ موی نداشتہ باشد بالند موی بر آرد و اگر سم استر سیاہ ناخون در آستانہ خانہ دفن کنند موش
کم گردد و از غرائب آنکہ کسے کہ زکام داشتہ باشد افگندہ استر شمیدہ بر آن تف انداختہ در راہ نہد
ہر کہ بران گذرد و فرکوم گردد و این کس بہ شود و بغاث بر سہ حرکت مرغے مردار خوار
و بزرگ پرواز بتر پرند باد متمثل است ان البغاث بارضنا یستنسر اے
بغاث در زمین ما اگر کس مثل شود ای ضعیف قوی گردد و خوار ارجمند شود بعضی ترجمہ آن بہ باز خورک
و بعضے بہ ابابیل کردہ اند حکم حرام است بالاتفاق بقر وحشی گاؤ دشتی
کہ آنرا نیلہ گاؤ نامند و در حیوۃ الحیوان چہار نوع گفتہ نیلہ گاؤ
گوزن کہ بہندی بارہ سنگھا گویند و گورخر و نر گاؤ کلان سال حکم حلال
بجمیع انواع بالاجماع و نزد امامیہ ہم خواص ہر کہ شاخ او
ہمراہ دارد در خانہ بخور کنند مارہا گریزند و از بخور موے
او موش میگریزد و اگر شاخ او سوختہ در اشربہ حل کردہ بخورند مبہی است

خواص دماغ او اگر در چشم کشند تاریکی دور کند و گوشتش اگر بر مقتل نهند نفع دهد و از مالیدن
پیه او دندان افتد و اگر را سود و موش بگیاد فن کنند در انجا نه خصومت واقع شود این آدمی گفت
سرجوب بالضم در فارسی شغال بالفتح گویند در زمان کسری بهم رسیده و پیش نبود حکم نزد امام ما حرام
و مختار شافعیه و امامیه هم همین ست و نزد مالکیه حلال خواص زبان او اگر در خانه گذارند خصومت در ان
شود ارنب خرگوش و نرش را خزز گویند بر وزن صرد و ماده را عکرشه نامند مانند زنان حیض بیند
و مدت حمل او هفتاد روز حضرت صدیق روزے ارنبی شکار کرد و او را وصیه و ذکر و فرج بود مثل
غنثی و جن از وی بگریزد و چشم کشاده خواب کند حکم حلال بالاتفاق و نزد امامیه حرام و از عبد الله بن عمر
بن عاص کراهت او مرویست و صحیح آنست که آنحضرت ﷺ تناول فرموده خواص گرم در سوم و تر
در دوم اگر دماغش بریان بخورند عشه دور شود الارنب البحری سرش مانند خرگوش و بدن
او مثل ماهی بهندی کاشانا مند حکم حرام ست بالاتفاق خواص بوعلی سینا گفته که او از دواب
سموم ست هر که بخورد او را می میرد اسد بفتحتین شیر پادشاه جانوران ست بسبب شجاعت
ارسطو گفته که شیرے دیدم روی او مثل آدمی و بدن او سرخ و دم مانند کثر دم و شیر از یک بچه بیشتر نمی زاید
و از دهانش بوے بد آید از خروس می ترسد و از دیدن نار متحیر گردد و غم در از دارد و در حدیث آمده که دعاے
شیر انیست اَللّٰهُمَّ لَا تُسَلِّطْنِي عَلٰى اَحَدٍ مِّنْ اَخَذَ بِالْمَعْرُوْفِ و از شیر خدام دیست که چون بهم شیر رسد
گوید اَعُوْذُ بِدَانْيَالَ وَمَا يُحِبُّ مِنْ شَرِّ الْاَسَدِ حکم حرام نزد حنفیه و حنبلی و شافعی مکروه نزد مالک
خواص اگر پیه او بر خود مالد در ندگان گریزند و از بستن پاره پوستش صرع دور شود و نهادنش در صندوق اسباب
از کرم مصون دارد و گوشتش دافع فالج و جلوس بر پوست او دافع بواسیر امام حبکین دابه ایست مقدار
کف دست مانند راسو و سام ابرص شکم بزرگ دارد و نزد بعض ماده حربا ست و در شرح طحاوی گفته
بچه سوسمار ست رنگش غبار آلود چهار دست و پا دارد و عرب نمیخورند بسبب آنکه بدی حکم حلال نزد شافعیه حرام نزد
حنفیه و امام مادر دے و قول ست باب الابار بازی لفظ عربیست پارسیان بجذف یا خوانند بعضی اهل تاریخ
بر انند که باز اسم ماده است و نرش از جنس دیگر بود مانند شاهین وغیره و باشه هم از اصناف اوست
حکم حرامست بجمیع انواع بالاجماع مگر نزد مالک رح مکروه است و سوسمار شکاری هم مکروه بود خواص
دماغ باشه نافع خفقان سوداوی چون یکدرم بگلاب بخورند زهره او اگر در چشم کشند ظلمت دور کند

ومشائخ مالکی هشتاد و هنگام اختلاف فیمابین اصحاب هر دو در تفضیل ابو حنیفه و مالک و اهل روم
وماوراء النهر و هند اکثر بمذهب او شدند و امام شافعی از شاگردان شاگرد امام اند و امام پنج لک
مسئله استخراج کرده افضل اصحاب ابو یوسف و محمد ثم الطحاوی و الکرخی ثم القدوری و مرغینانی
و نسفی چنانچه در شافعیه ابو اسحاق شیرازی ثم الغزالی ثم الرافعی ثم النووی که مصنف رساله عجیبه است
ورجل وحرمت قال ابو یوسف فی مدح ابی حنیفه ؎ حسبی من الخیرات ما عددته ؎ یوم القیمة فی رضا الرحمن
دین النبی محمد خیر الوری ؎ ثم اعتقادی مذهب النعمان ؎ قال الشافعی ؎ الفقه ذان البلاد و
من علیها ؎ امام المسلمین ابو حنیفه ؎ فما بالمشرقین له نظیر ؎ ولا بالمغربین ولا بکوفه ؎ وقال احمد بن حنبل ؎
وانی لا احصی ثناء خصاله ؎ ولو ان اعضائی جمیعا تکلم ؎ هرگاه از بیان معنی حرام و مکروه که دریجا
از امور ضروریه بود و ذکر مناقب امام اعظم که شائقان صدق و طالبان یقین را موجب هیجان
ذوق و اعتصام بملت حنفیه باشد فارغ شدیم آمدیم بر سر مطلب یعنی ذکر حیوانات حلال و حرام بترتیب
حروف تهجی مع خواص و احکام فاحفظه **باب الالف** - **ابل** - بکسرتین شتر ابن ماجه
حدیثی ازان حضرت روایت کرده که فرمود شتر عزت است مر صاحب خود را
وقال الله تعالی ناقة الله وسقیاها والی الابل کیف خلقت و از صفتهای اوست که اکثر روقبله
رود و از آواز حدی مست گردد حکم گوشت و شیر او بالاتفاق حلال است بنص و اجماع
و در مذهب حنبل و بعض شافعیه وضو بطل صحابه گوشت او وضو شکند و امام اعظم و مالک و اکثر شافعیه
و صحابه کبار و ابن مسعود و غیرهم رضی الله عنهم اجمعین انکار آن و از ند و مکروه است نماز در نشستگاه
شتران نه گوسپندان و نجاست بول او خفیفه است و نزد امام محمد طاهر است و شرب او حرام اتفاقا
و تداوی بدان رواست نزد ابو یوسف و در قربانی شتر افضل است از گاو و خواص گرم در درجه دوم و خشک
در اول و سوم لحم او قوی باه و جگر دافع نزول و قوی باصره و اگر شیم شتر سوخته بر زخم بندند یا فشانند
خون باستد و لبن او دافع استسقا و مرض طحال و کینه او اگر بر آستین عاشق بندند عشق او در گردد و
از جمله حیوانات در عزت ممتاز است که بر مادر و خواهر و دختر نمی جهد والله اعلم - **ابن عرس**
کنیت راسوست و من ننگ است در دهنش میرود و جگرش میگزد و ماده او از گوش نجیه زاید
حکم نزد حنفیه و امامیه حرام است بالاتفاق و در اصحاب شافعی اختلافست و نزد مالک مباح

بسم الله الرحمن الرحیم

حامداً و مصلیاً و بعد فهذا تنبیه الانسان فیما یحرم بحمل من الحیوان مستعیناً بالله الملک المنان
انه مفیض الجود و الاحسان مقدمه فعل غیر مشروع بر دو نوع ابو دیگی محرم در لغت بمعنی ناشائسته
و در اصطلاح چیزیکه ثابت شده هست نهی ازان و کدام دلیل بر اباحت آن معارض نشده
و حلال دانندهٔ آن کافر است بالاتفاق دوم مکروه در لغت بمعنی ناپسندیده و در اصطلاح چیزیکه
دران نهی ثابت شده و دلیل دیگر بر اباحتش هم موجود است تارکش مثاب و مستحلش کافر نه و این نیز
بر دو قسم بود تحریمی و تنزیهی اول قریب بحرام و دوم قریب بحلال کذا فی التلویح ف اگر لفظ کراهت
در عبادات مذکور شود مراد ازان کراهت تنزیهی است و در غیر و اباحت و عبید و غیره مکروه تحریمی
مراد بود کذا فی الجلبی و ذکر امام اعظم ابو حنیفه کوفی نام آنجناب نعمان بن ثابت ولادتش در سنه
هشتاد و وفاتش در یکصد و پنجاه و در کودکی از تابعین و تبع تابعین اختلافست لیکن برین
اتفاق است که در زمان وی چند صحابه بودند همچو انس بن مالک در بصره و عبد الله بن اوفی در کوفه
و سهل بن سعد الساعدی بمدینه و ابو الطفیل عامر بن واثله بمکه که آخر صحابه رسول خدا صلعم بود در
وفات فقیر مسکین هم که با وصف وجود با جود صحابه در زمان امام عدم ملاقات بایشان مستعبد می نماید
جدا و الله اعلم و صغر سن و الد بزرگوار امام را پیش جناب امیر بردند پس دعا کرد برای وی به برکت
و عبد الله بن مبارک و ابراهیم او هم و داود طائی و فضل بن عیاض مقبولان بارگاه احد و مقربان
حضرت صمد از تلامذهٔ او بودند ابو حفص روایت کرده که مثل فقه دین حنفی چهار هزار بشمار آمدند

Risala Zamiechul Insan

به عون صناع مکین و مکان فضل و خلاق دین زمان

رسالة تنبیه الانسان

در مطبع نامی منشی نول کشور بطبع مزین مقبول جهان شد

Tambēh al-insān.

49 D 195

Indian Institute, Oxford.
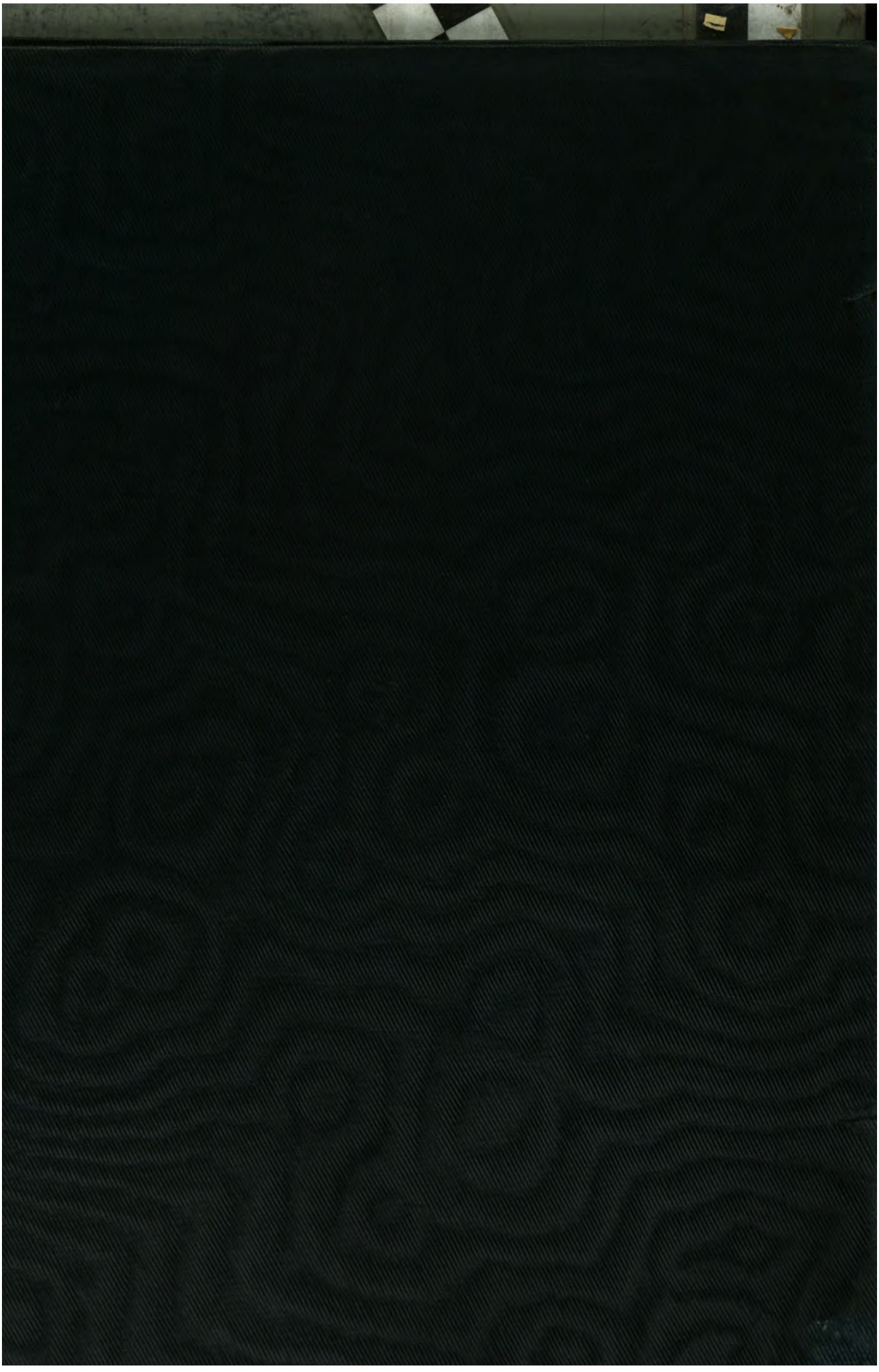
The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.